

NOTES LITERÀRIES SOBRE ULLDECONA A L'EDAT MODERNA*

Per Enric Querol Coll

Les notícies sobre l'activitat literària a Ulldecona durant el Renaixement i el Barroc ens porten ineludiblement cap a Pere Galés, significat protestant que en el seu períple docent i vital per Europa va establir contacte amb intel·lectuals de gran prestigi i fou ell mateix considerat un sòlid humanista. Galés ha merescut l'atenció d'estudiosos com ara Eduard Boehmer i Alfred Morel Fatio (1902) o, més recentment, Crawford (1993) i Almenara (1997), entre altres, i manté viu l'interès dels investigadors i erudits europeus.

L'altre pol d'atracció literari ulldeconenc ha estat, sens dubte, el text del *Davallament de la Creu*, estudiat i editat per Romeu (1962), ferma mostra teatral del cicle pasqual i peça única a les nostres terres.

Aquest paper vol, simplement, obrir una mica més el ventall i donar a conèixer algunes altres produccions literàries relacionades amb Ulldecona durant els segles XVI i XVII, sense voler ni poder entrar en una contextualització òptima dels textos i dels escriptors, tasca que resta oberta a futurs treballs d'historiadors i filòlegs. Tanmateix, m'atreviré a proposar algunes línies d'investigació per a aprofundir en el nostre coneixement d'autors, textos i context cultural general.

OFICI DE SANT LLUC

El *Libro de las resoluciones del reverendo clero de Ulldecona*, manuscrit que recull els acords de la comunitat de preveres entre 1558-1860, enregistra la següent resolució l'any 1559: "Que s'estampe lo officio de Sant Luc: fonch determinat que facen stampar lo officio de Sant Luch y que donaren càrrech a mossén Cosme Macip que scriga al reverend mestre Joan Garcia done mostra de la estampa de València [...] y mossén Forcadell que scriga lo matex a mossén Miquel Ortells a Saragossa". No es conserva, que sàpiga, cap còpia d'aquest ofici, o oració, de Sant Lluc i no l'he vist tampoc catalogada en els repertoris bibliogràfics sobre la impremta valenciana.

La manca d'exemplars –si és que l'ofici es va arribar a imprimir, és clar– no és d'estranyar, atesa la fragilitat d'aquest tipus d'impressions de pocs folis que, al contrari dels llibres més voluminosos i valuosos, no eren enquadernades ni conservades amb la mateixa cura. Un exemple paral·lel el trobem en l'*Officium de cingulo beate Virginis Marie*, això és, l'*Ofici de la Cinta* de Tortosa, compost per Francesc Vicent el 1509, del qual no ens ha pervingut cap exemplar de l'edició prínceps de 1509, de cinc-cents exemplars (Querol Coll 1999:86-87).

Quant a Cosme Macip, sabem que fou vicari del rector Pere Forner, mort el 1566, i que exercí el mateix càrrec durant el rectorat de Josep Montornés (1581-1594) (Grau 2002:202).

JERÒNIMA D'HEREDIA

Als preliminars de la *Guirnalda de Venus casta y el Amor enamorado* (Barcelona, 1603), poemari del cavaller tortosí Jeroni d'Heredia, es reproduïx una dècima –“Tu corona artificiosa”– signada per Jerònima de Heredia Mercader i Lliñader [sic] –no estan emparentats. Es tracta d'una de les típiques composicions laudatòries que els poetes s'intercanviaven amb el propòsit de presentar elogiosament les publicacions. Deixant a banda la valoració del poema –eren, de fet, versos poc personals i farcits de tòpics–, l'interès rau en el fet que fa palès un fet notori a tothom i que, tanmateix, no cal perdre de vista: la incardinació de la societat ulldeconenca i de la seva classe dirigent en particular –els Valldeperes, Verge, Herèdia, Macip, Forcadell, Guiot, etc.– en un cercle concèntric superior en què trobem nuclis culturals força actius, com ara Morella i Tortosa, i encara, com a horitzons finals, però ben a l'abast, els epicentres culturals de la Corona d'Aragó: València, Barcelona i Saragossa.

Tanmateix, les relacions familiars, econòmiques, socials i culturals establertes amb aquests veïns no són necessàriament de subordinació, com ho demostra el fet de trobar significats ulldeconencs que, sense perdre les arrels, s'incorporen a la societat tortosina i n'esdevenen part de la classe dirigent. Per exemple, el setembre de 1640, en esclatar la Guerra dels Segadors, Francesc Forcadell exercia de procurador en cap de Tortosa, mentre que el compatriota Jacint Valldeperes, ardiaca de Corbera, era el vicari general del bisbe Veschi.

Jerònima d'Heredia era filla del donzell

Joan d'Heredia, senyor de Vilardecanes i de la Torre de Felip Mestre, i de la tortosina Jerònima Jordà. Nascuda a Ulldecona o bé a Vilardecanes, es casà en primeres núpcies amb el cavaller Gaspar de Pedro (Roig 2001:28) i s'incorporà a la societat tortosina el 1593 –si no abans– arran del seu casament amb el donzell Tomàs Mercader de Llenyader.¹ El seu marit pertanyia a l'oligarquia tortosina del moment: fou veguer reial el 1611-1612, procurador en cap el 1614-1615 i el 1620-1621, i també administrador dels béns dels moriscos expulsats, prova de la confiança que mereixia a la Corona (cf. Rovira 1997:197-199). Hereva del patrimoni familiar, Jerònima morí el 19 de març de 1622. Francesc Martorell, autor de la *Historia de la antigua Hibera* (Tortosa, 1626), ha deixat constància d'un estrany succés ocorregut el 1618 i que tingué Jerònima com a esforçada protagonista:

«Doña Gerónima Heredia, muger de don Tomás Leñader, hallándose en el séptimo mes de su preñez fue atacada de apoplejía, y aunque no había señal alguna de parto, al aplicarla la sagrada reliquia [la Cinta], hizo esfuerzos como si no estuviese accidentada, y dio a luz a un niño que vivió un día; la madre volvió muy pronto del accidente, recobrando cabal salud» (Martorell 1997:115-117).

ESTEVE MANYÀ

El mestre de gramàtica Esteve Manyà és un dels literats –en el sentit ampli de la paraula– més rellevants d'Ulldecona en el període estudiat. Les dades disperses que oferim no fan justícia, per tant, a un personatge que mereixeria un estudi més ampli.

Manyà, que va haver de néixer cap al 1570, va estudiar arts i medicina a València, amb Vicent Blai Garcia, a les acaballes del segle XVI, tot i que es dedicà professionalment

a l'ensenyament del llatí –pràctica gens estranya entre els metges. El 1603 el trobem residint a Saragossa, on aconseguí la càtedra de llatinitat a la Universitat, segons Ferré (1983:352-353). De Saragossa estant, publica l'*Enchiridión de los verbos que la lengua latina tiene, dispuestos por sus quatro conjugaciones* (Saragossa, 1603) i la *Grammaticorum ad rhetoricam manuductio. Traça y arte para variar y mejorar la oración* (Saragossa, 1605), textos, ambdós, destinats a l'ensenyament del llatí. El 1615 Manyà residia de nou a Ulldecona, com ho demostra el fet que el comanador Lluís de Montcada l'inclogués a la bossa de conseller en cap novament formada.² El setembre d'aquell any el Consell de Tortosa li escriu per posar-lo en avís de la vacant de mestre a l'Estudi de Gramàtica de la ciutat i engrescar-lo a participar en l'oposició: "persona de parts, virtut i lletres, i aquelles tan conegudes [...] folgarem sia lo primer en l'oposició".³ Sembla que Manyà impartí un curs a Tortosa, però no guanyà la càtedra de gramàtica en propietat. La darrera notícia sobre aquest mestre data de 1623, any en què exercia a Castelló de la Plana. Manyà aprofità el suport dels jurats per a reeditar l'*Enchiridión* (València, 1623), dedicat als nous patrons.

JERONI VALLDEPERES

Als preliminars de la *Historia de la antigua Hibera* (Tortosa, 1626), primera història oficial de la ciutat de Tortosa, de la qual ja hem tingut ocasió de parlar, apareix un sonet –“A gloria de una luna un otra ofrece”– en elogi de l'autor, obra de Jeroni Valldeperes, senyor de la Llosa i Beniatjar, llogarrets de la Plana Alta. Els Valldeperes foren una de les famílies més destacades d'Ulldecona a l'edat moderna. Segons l'historiador dominic Francisco Diago (1599:293v), el 1593 Bernat Valldeperes, notari i familiar de la Inquisició d'Ulldecona, patrocinà la fundació del convent dominic

del Roser a la vila, com a conseqüència de l'aparició de sant Domènec, que li féu canviar la seva primitiva voluntat de fundar un convent franciscà. En termes més realistes, sabem que Bernat Valldeperes era el jurat en cap de la vila que presidí la reunió del Consell de 12 de setembre de 1593, en què s'acordà la fundació del convent dominic (Roig 2001:26).

Fill d'aquest Bernat i de la valenciana Joanna Adell, Jeroni Valldeperes visqué, com el seu germà Jacint, canonge i ardiaca de Corbera, a cavall entre la vila natal i Tortosa. En el cas de Jeroni, sabem que el capítol tortosí li havia concedit l'arrendament dels fruits de la rectoria d'Ulldecona. El matrimoni amb Anna Maria Camacho de Ladrón, filla d'un secretari de la Inquisició de València,⁴ el convertí en senyor de la Llosa i Beniatjar. Jeroni morí a Tortosa el 1633 (Querol Coll 1999:231).

Ens trobem, per tant, en un cas paral·lel al de Jerònima d'Herèdia: una família ulldeconenca ennoblida, senyors de baronies al Regne de València, s'estableix a Tortosa i s'integra a l'elit social i cultural de la capital del Bisbat, com ho mostra el fet que fos un dels elegits per a exhibir la seva competència versificadora en l'obra tortosina més important del moment.

JOSEP PINYANA

El manual notarial 1813 de l'AHCTE, redactat pel notari tortosí Miquel Martí, que inclou actes dels anys 1598-1612, conté uns papers solts, fragment d'un altre manual del notari d'Ulldecona Josep Pinyana. En el revers del primer foli d'aquest manual fragmentari, i amb la mateixa cal·ligrafia, es copia un romanç sense títol, que comença amb el vers “Al ocaso de una dicha”, i que, segons s'especifica, és “de la mano y pluma de Jusepe Piñana, natural de la villa de Ulldecona de MDCLXXVII”.

Segons la informació aportada per Rovira (1997:265) sobre aquesta família originària

de Tortosa, hem d'identificar aquest personatge amb Josep de Pinyana i Montfort, al qual documenta residint a Ulldecona el 1708 i que fou pare de Josep de Pinyana i Fabregat. Aquest, hereu de l'oncle Antoni de Pinyana i Tomàs,⁵ apareix mencionat com a estudiant de lleis en el testament redactat per l'oncle el 1708, per la qual cosa pensem que el poema ha de ser responsabilitat de son pare, en actiu, versemblantment, el 1672, data de referència del fragment notarial.

Tot i que resulta difícil aclarir les relacions familiars, a causa de l'existència de diversos personatges homònims, hem de relacionar aquests Pinyana amb Joan de Pinyana, ennoblit en premi a la seva fidelitat a Felip IV durant la Guerra dels Segadors (Rovira 1997:263-264). La família, dedicada a la jurisprudència i a l'Església, donà personatges de gran nivell, com ara Rafael de Pinyana i Galvany, president de la Generalitat entre 1695-1698, o Agustí de Pinyana i Montfort, diputat reial el 1704-1705, any del seu traspàs.

Quant al romanç, de vuitanta-sis versos i, segurament, incomplet, hem d'atribuir-lo al notari Josep Pinyana ja que presenta la mateixa cal·ligrafia que el full introductori del manual notarial i, sobretot, perquè així ho explicita. El poema desenvolupa el tema de l'infeliç amor de l'autor amb una tal Anna Forcadell, festejada també per un Rainer –“aunque Rayner cient mil/ vuestra madre buscasse”. Els cognoms, com veiem, són ben coneguts a Ulldecona. Sense que presenti cap interès literari especial, resulta interessant pel to intimista i les referències sociològiques locals.

ROMUALD SIMÓ DE PALLARÈS I SALT

Fill de Josep Simó de Pallarès i d'Anna Salt, de la noblesa de València, Romuald Simó de Pallarès entrà a l'orde de Sant Joan de Jerusalem el 1641 i fou comanador d'Ulldecona de 1669 fins a 1704, any del

seu traspàs. Resta soterrat al convent de Santa Maria Magdalena de les monges agustines d'Ulldecona. Tot i que tradicionalment se li ha atribuït la fundació d'aquest convent, darrerament s'ha rebutat aquesta afirmació (Grau; Roig 2004:vol. I, 136-137). La seva inclusió en aquesta nòmina de literats no és en condició d'autor, sinó com a patró d'una edició: el *Breve defensorio médico de una receta sacada a luz por los justicia y jurados de la villa de Vinaroz de su médico ordinario, el doctor Juan Joseph López* (València, 1684), obra de Marc Cabrera, metge de Falset establert a Batea. La relació de Simó de Pallarès amb Cabrera s'ha d'entendre per la vinculació de Batea a la Castellania d'Amposta, de la qual Ulldecona era la principal comanda.

Quant al text, es tracta d'un opuscle de vuit pàgines, precedides de sengles poemes laudatoris en llatí i castellà. L'obra és una defensa del mètode per curar la febre i “los dolores de costado” desenvolupat pel metge vinarossenc López Cister. Val a dir que arran d'aquesta edició es va generar una polèmica sobre la bondat curativa del mètode proposat, que va provocar la publicació de fins a tres opuscles més que debateren la qüestió (Delgado 1999:68-70).

MIQUEL SEGARRA (MIQUEL DE SANT JOSEP)

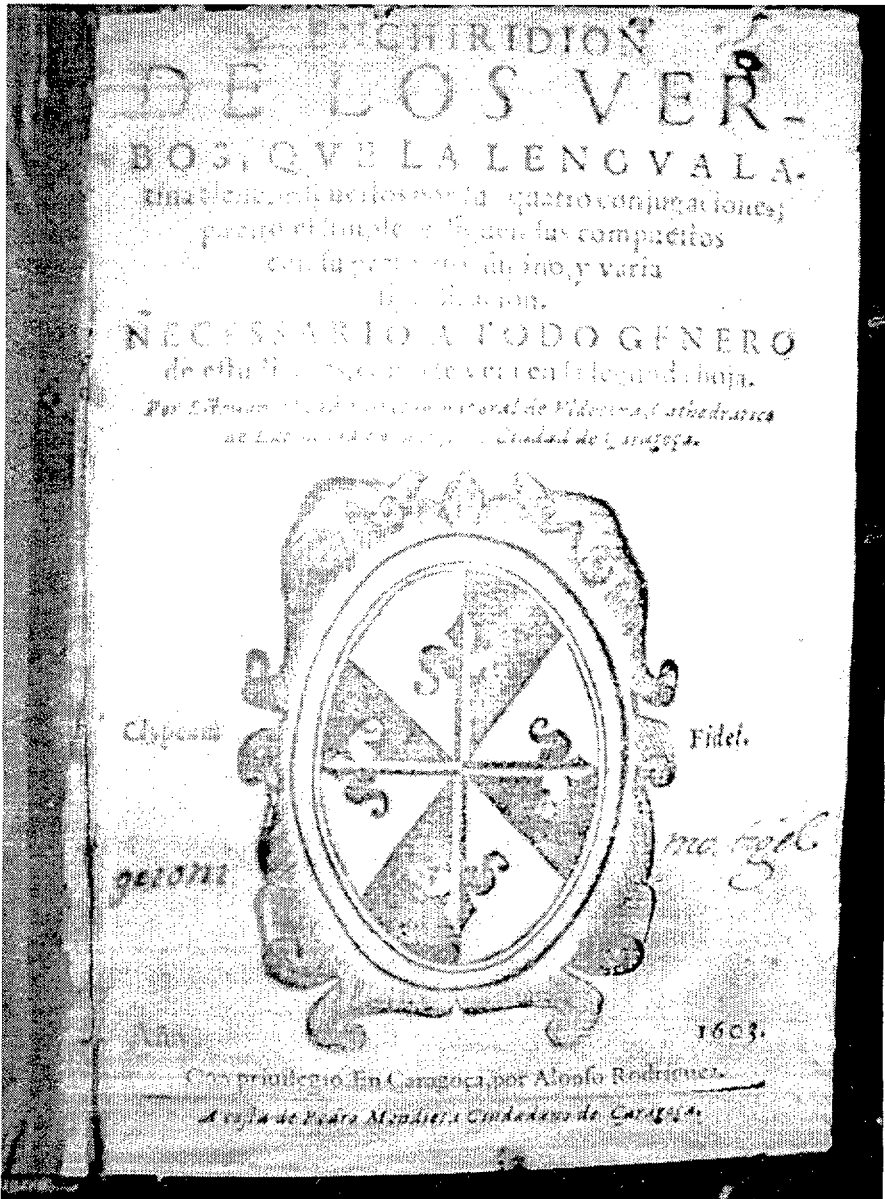
Nascut a Ulldecona el 1644, Segarra ingressà a l'orde dels carmelitans descalços, dins la qual fou prior del convent de Tortosa (1684-1687) i de Barcelona (1691). El 1703 està documentat a Tortosa. Morí en lloc desconegut el 1714 (Miquel 1958-1959:vol. II, 24-25). L'obra coneguda de Segarra es circumscriu a la *Historia del origen y milagros de la santa imagen de Nuestra Señora de la Consolación*, redactada cap al 1691. Es tracta d'un manuscrit de cent cinquanta-cinc folis conservat a la Biblioteca Universitària de Barcelona. El

text sembla preparat per a la impressió, tot i que no en conec cap edició. La datació s'obté de la carta preliminar adreçada a l'autor, signada per la priora del convent de Malagón.

TEATRE

L'activitat dramàtica renaixentista ens ha pervingut en una brillant mostra: el manuscrit de *l'Acte del davallament*, text

datat de mitjan segle XVI, al qual, pels motius ja exposats, no m'hi referiré. Val a dir, però, que el Davallament es seguia celebrant dins l'església d'Ulldecona a final del segle XVII: en la visita pastoral de 1693, el visitador prohibeix explícitament la representació del Davallament en Divendres Sant. La mateixa interdicció es repetirà a Vila-Reial, Belloch, Traiguera, Benicarló i Font de la Salut, mostra de la vitalitat de la pràctica en aquesta part

de la diòcesi.⁶ L'ofensiva contra les representacions respon a les disposicions ordenades en el sínode de la Tarraconense de 1687, que va voler desterrar dels temples aquests actes, tot reprenent les directrius trentines (Querol Coll 2001:298).

Per altra banda, cal apuntar també que la vila devia ser sovintejada per les colles de comedians que resseguien la ruta de la costa –València, Castelló de la Plana, Tortosa, etc.– acudint a la demanda de les corporacions municipals. Shergold i Varey (1985:175) documenten a l'autor de comèdies –cap de colla, de fet– Diego de Cisneros a Tortosa i a Ulldecona el 1675. Una altra dada sobre això l'aporten Ferran Grau i Joan Roig (2004:vol. II, 269), que documenten un pagament de 12 de febrer de 1707 de 2 lliures i vuit sous a Vicent Zapata, de Sant Mateu, per haver fet la loa per a les comèdies, i a un poeta de Càlig que havia fet “villancicos per a la música” –la lletra, entenem. La dada té interès com a mostra dels recursos del territori per a organitzar i desenvolupar aquest tipus de manifestacions teatrals.

Quant a Vicent Zapata, autor de la loa –pròleg introductori a la subsegüent comèdia–, hem d'identificar-lo, probablement, amb Pere-Vicent Zapata i Grifolla (Sant Mateu 1662-1733), interessant gramàtic i poeta que regí l'Estudi de Gramàtica santmatevã entre 1698 i 1707, i també els de Morella i Vinaròs. Zapata publicà una *Rhetorica brevis & compendiosa* (Roma, 1689) i un volum de *Poesías varias* (Barcelona, 1697), publicat a expenses del canonge de Tortosa Vicent Bas (cf. Ximeno 1747-1749:vol. II, 238-239). Malauradament, no es coneix exemplar d'aquestes edicions i l'única producció de Zapata, o Sabata, que ens ha pervingut són diversos goigs manuscrits a sant Antoni Abad, de Vinaròs, i a sant Nicolau, patró de l'Estudi de Sant Mateu, entre altres.⁷ En tot cas, la notícia de

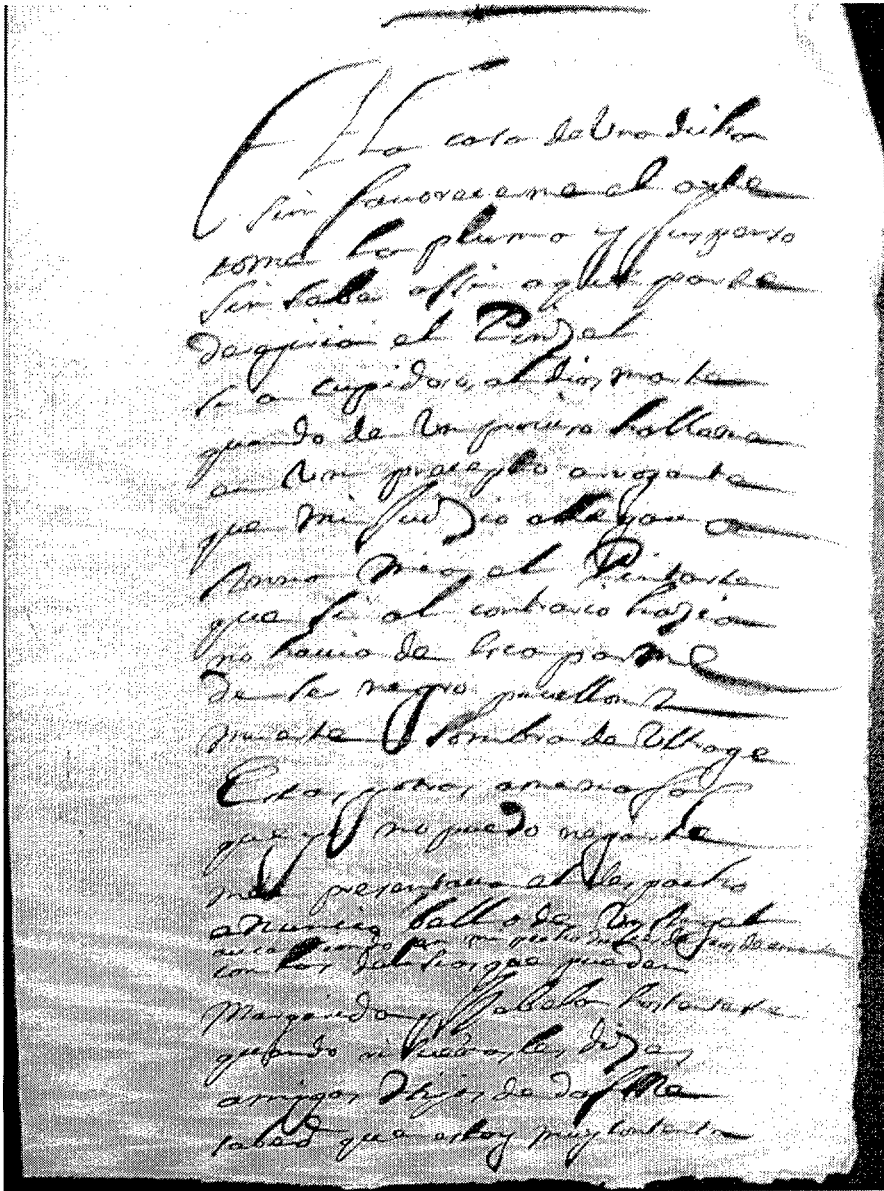
la seva presència a Ulldecona ratifica el prestigi i l'activitat d'aquest literat a la zona.

CONCLUSIONS

Aquestes notes esparses no tenen altre objectiu que la divulgació de les notícies que he anat recollint en la meua recerca sobre els literats de l'antiga vegueria de Tortosa i ribera d'Ebre –territori que avui coneixem, bàsicament, com a Terres de l'Ebre. Certament, tot i estar desballestades entre si, reflecteixen una activitat literària latent i amb algunes figures interessants que mereixen una atenció més acurada si volem gaudir d'una visió panoràmica i més aprofundida de la vida cultural i literària d'Ulldecona.

Caldria, al meu entendre, obrir diverses vies d'investigació: en primer lloc, fóra interessant resseguir la traça dels mestres de gramàtica en actiu a la vila i del Estudi de Gramàtica en si, ja que del bon funcionament d'aquesta institució depenia la formació cultural i cívica de la població. Un Estudi competent constitueix la base per a bons llatinistes i futurs estudiants d'arts, medicina, dret o teologia, molts dels quals reinvertiran els seus coneixements en la vila quan desenvolupin la seva activitat professional. Cal pensar que la vila es nodria del *mercat* de mestres dels prestigiosos estudis del nord del Regne –Vinaròs, Sant Mateu, Traiguera, Morella, Forcall, etc.–, Alcanyís i Tortosa, tal com succeïa en aquesta darrera ciutat. Tinc notícia, per exemple, que el març de 1595 el Consell escollí el mestre Maties Gauma, d'Alcanyís, per a substituir Diego Gutiérrez, que havia estat condemnat a galeres –no en sé els motius.⁸

Continuant dins l'àmbit de responsabilitat municipal, cal repassar els llibres de clavaria, o de comptes, en busca de possibles pagaments a companyies de comedians o d'alguna subvenció al mateix mestre de gramàtica, personatge que solia

organitzar representacions teatrals a fi de complementar el currículum dels estudiants.

En segon lloc, s'hauria d'aplegar informació sobre el clergat i les activitats desenvolupades als convents de dominics i d'agustines, focus literaris i d'erudició, com es pot comprovar en convents veïns, com ara l'agustinià de Vinaròs o els dominics de Sant Mateu i Tortosa. A Ulldecona comptem, per exemple, amb Rafael Nadal, natural de Tarragona, documentat com a

membre de la comunitat dominica d'Ulldecona el 1595, i que publicà una *Doctrina cristiana con sus pláticas y declaraciones sobre ella* (Tarragona, 1604) dedicada al bisbe de Tortosa Pedro Manrique. Desconec si Nadal residia encara a Ulldecona quan publicà l'obra; en tot cas, és una mostra del tipus de clergue erudit que podríem trobar a la vila. El 1606 Nadal es doctorà als Reials Col·legis de Tortosa i aquí li perdo la pista.⁹

D'altra banda, la recerca genealògica desenvolupada per Ferran Grau i Joan Roig ens basteix d'una base de dades impressionant que cal ser analitzada en detall per tal de veure l'entroncament de la petita noblesa i de les classes benestants locals amb la d'altres poblacions veïnes de les quals tenim constància de la seva implicació cultural –els casos dels Herèdia, Valldeperes i Forcadell.

Finalment, caldria elaborar un registre dels comanadors santjoanistes i aprofundir, en la mesura que sigui possible, en la recerca de la seva vinculació i presència a la vila, ja que sabem que molts d'ells foren personatges de la noblesa i, per tant, podien constituir un efectiu irradiador cultural i de les noves tendències literàries, gràcies al seu contacte amb València, Saragossa, Barcelona o, fins i tot, la cort dels Àustria. A tall d'exemple, Joan-Lluís de Montcada, doctor en ambdós drets i degà de Vic, fill del castellà d'Amposta i comanador d'Ulldecona Lluís de Montcada –primer terç del segle XVII– fou un notable historiador i erudit (cf. Torres Amat 1973:425-426). Segurament no fou educat a Ulldecona, però el seu pare està documentat a la vila en diverses ocasions i devia sojornar-hi temporades més o menys llargues; no cal dir que els Montcada, aleshores, eren una família d'alt nivell i implicació cultural. Altres casos serien Bernat-Hug de Rocabertí, comanador durant el darrer terç del segle XV, conegut trobador (cf. Torres Amat 1973:550-551), i Francesc de Borja, de la coneguda família de la noblesa valenciana, documentat a principis del segle XVI. En tot cas, el mecenatge de Simó de Pallarès a l'obra de Cabrera és una mostra evident de la necessitat d'investigar aquesta possible via de contactes culturals.

Esperem, per tant, que noves investigacions aprofundeixin aquest solquet per a avançar en el coneixement cultural d'Ulldecona, vila al bell mig del centre de la

perifèria, com diuen ara, i que per les relacions i *fusió* amb el Regne de València i amb el Principat presenta una idiosincràsia cultural pròpia i estimulant per als estudiosos.

BIBLIOGRAFIA

Almenara 1997: Miguel Almenara. "Documentos inéditos sobre el humanista protestante Pere Galès (*Petrus Galesius*): Procesos sobre la herencia familiar (Valencia, 1578-1581)". A: José María Maestre *et alii* (ed.) *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*, vol. II, p. 1181-1188. Cádiz. 2 vol.

Boehmer; Morel-Fatio 1902: Eduard Boehmer; Alfred Morel-Fatio. "L'humaniste hétérodoxe catalan Pedro Galés". *Journal des savants* [París], p. 357-370, 425-437, 476-486.

Crawford 1993: M. H. Crawford. "Benedetto Egio and the Development of Greek Epigraphy". A: M. H. Crawford (ed.). *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*. London. (A l'annex 3, p. 147: "Books owned by Pedro Galés").

Delgado 1999: Agustín Delgado. *Vinaròs. Sus hombres, sus nombres*. Vinaròs: Editorial Antinea.

Diago 1599: Francisco Diago. *Historia de la provincia de Aragón de la orden de predicadores*. Barcelona: Sebastián de Cormellas. (Edició facsimil París-València).

Ferré 1983: Albert Ferré. *Historia de Ulldecona y su entorno geográfico*. Tortosa: Cooperativa Gráfica Dertosenense.

Grau 2002: Ferran Grau. "El racó de les fonts escrites (1)". *Raïls* [Ulldecona] 18, p. 199-213.

Grau; Roig 2004: Ferran Grau; Joan Roig.

Ulldecona setcentista. Benicarló: Onada Edicions. 2 vol.

Martorell 1997: Francisco Martorell. *Historia de la Santa Cinta*. Tortosa: Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre.

Miquel 1958-1959. Francisco Miquel. *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*. Madrid: Direcciones generales de enseñanza universitaria y de archivos y bibliotecas. 4 vol.

Querol Coll 1999: Enric Querol Coll. *Tortosa, república literària (1475-1800)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.

Querol Coll 2001: Enric Querol Coll. "La consolació corporal i temporal del poble": pervivència del teatre a la ciutat de Tortosa en els segles xvi-xvii". A: Albert Rossich *et al.* (ed.). *El teatre català dels orígens al segle xviii*. Kassel: Reichenberger, p. 293-311.

Roig 2001: Joan Roig. "La fundació del convent monestir dels dominicans a Ulldecona". *Rails [Ulldecona]* 17, p. 26-31.

Rovira 1997: Salvador-J. Rovira. *Els nobles de Tortosa (segle xvii)*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.

Romeu 1962: Josep Romeu. "Els textos dramàtics sobre el Davallament de la Creu a Catalunya i el fragment inèdit d'Ulldecona". *Estudis romànics [Barcelona]* 11, p. 103-132.

Shergold; Varey 1985: N. D. Shergold; J. E. Varey. *Genealogía, origen y noticias de los comediantes en España I*. Londres: Thamesis Books Limited.

Torres Amat 1973: Félix Torres Amat. *Memorias para un diccionario crítico de los*

escritores catalanes. Barcelona-Sueca: Curial. (Facsimil de l'edició de Barcelona, 1836).

Ximeno 1747-1749: Vicente Ximeno. *Escritores del Reyno de València*. València: Joseph Estavan Dolç. 2 vol.

NOTES

* Aquest estudi s'inscriu en el projecte BFF2002-04197-C03-03 (MCyT) dirigit per Josep Solervicens. L'autor és besnét de l'ulldeconenc Enric Querol Beltri (1875-1925) un dels fundadors de la Impremta Querol de Tortosa, aquest any centenària.

¹ ACTo (=Arxiu de la Catedral de Tortosa). Man. Not. Gabriel Vallès 12, s/f. 7 de juny de 1593.

² AHCTE. (=Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre). Fons Notarial de Tortosa. Secció històrica. Man. Not. 1861, s/f.

³ AHCTE. Fons de l'Ajuntament de Tortosa. Lletres trameses 10, s/f. 15 de setembre de 1615.

⁴ Es van casar a València el 9 de març de 1608. Ella era filla de Sebastián Camacho i d'Àngela Martí. AHCTE. Fons Notarial de Tortosa. Secció Històrica. Man. Not. 1852, s/f. 10 de febrer de 1636.

⁵ El cavaller Joan de Pinyana, probable avi de Josep de Pinyana i Déu, es casà en primeres núpcies amb una Montfort i en segones, amb Àngela Tomàs. Josep de Pinyana i Montfort i Antoni de Pinyana i Tomàs eren, per tant, germans per via paterna. AHCTE. Fons Notarial de Tortosa. Secció Històrica. Caixa 819, doc. solt. Rovira (1997:263-264) afirma, per error, que tots els fills de Joan de Pinyana havien estat engendrats amb la primera esposa Montfort.

⁶ ACTo. Visites pastorals 61, s/f.

⁷ Biblioteca Universitària de València. Ms. 804.

⁸ AHCTE. Fons notarial de Tortosa. Secció Històrica. Man. Not. 3424, f. 20v.

⁹ AHCTE. Fons notarial de Tortosa. Secció Històrica. Man. Not. 1651, s/f. 28 de maig de 1606.